

Роман Франків

канд. арх., доцент кафедри дизайну та основ архітектури,
Національний університет «Львівська політехніка», Львів

e-mail: roman.b.frankiv@lpnu.ua

orcid:0000-0003-1100-0930

ЙМОВІРНИЙ ВИГЛЯД ДАВНЬОРУСЬКОГО ХРАМУ СВЯТОГО ПЕТРА У ПЕРЕМИШЛІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ 2015–2017 РОКІВ)

© Франків Р., 2023

<https://doi.org/10.23939/sa2023.02.185>

На підставі матеріалів археологічних досліджень 2015–2017 років здійснено спробу окреслити основні риси архітектури ранньої споруди церкви св. Петра у Перемишлі, котра існувала в давньоруську добу, ймовірно між XII–XIV (поч. XV) століттями. Здійснено пошук аналогів як у будівництві періоду Галицького князівства, так і місцевої архітектурної традиції, котрі за своїми характеристиками близькі до виявлених особливостей перемиської споруди. На підставі цих даних було зроблено спробу встановити ймовірний образ втраченого об'єкта, а також вперше запропоновано варіант можливого вигляду храму. Базовими вихідними даними для цього слугували: а) характер фундаменту і матеріал, який використано для його влаштування, б) конфігурація плану в тому вигляді, в якому її можна реконструювати на підставі виявлених решток, в) інші деталі, знайдені під час археологічних розкопок. Завдяки отриманим результатам виконано візуальну модель можливого зовнішнього вигляду церкви.

Ключові слова: археологія, Перемишль, церква, давньоруська архітектура, відтворення.

Постановка проблеми

Давньоруська архітектурна спадщина Галицького князівства була об'єктом багатьох досліджень різного рівня. Через слабку збереженість автентичних будівель, в основному це були розвідки, пов'язані із археологією та джерелознавством. Станом на початок XXI століття у фахових колах часто використовувався термін “галицька архітектурна школа”, що передавав особливий досвід Прикарпатського будівництва, який поєднував романські техніки мурування та декору (наприклад використання тесаних кам'яних блоків) із візантійськими принципами архітектоники (наприклад хрестово-купольні структури). Наразі відомо місце розташування десятків втрачених зразків “школи” сакрального та світського характеру, а також планувально-просторові схеми, які використовувались. У цьому контексті храм святого Петра у Перемишлі є своєрідним винятком, оскільки, хоча про його існування як “руського” була згадка в одному із середньовічних документів, він довгий час асоціювався із дерев'яним костелом, зображеним на гравюрі Г. Брауна, поч. XVII ст. та обрисах плану того ж часу.

Ситуація суттєво змінилась в результаті розкопок 2015–2017 років, які виявили сліди існування двох сакральних споруд більш ранньої – з періоду панування у Перемишлі династії Рюриковичів та пізнішої – котра з’явилась після польсько-угорського завоювання. Хоча археологічні дослідження виявили значну пошкодженість матеріальних решток зниклих будівель, все ж стало можливим точно локалізувати храм та окреслити його планувальні і, відтак, просторові характеристики. Вперше з’явилися дані, хоч і у малій кількості, не лише про існування раннього “руського” храму, але також основа для припущень про його ймовірний зовнішній вигляд.

Незважаючи на суттєве збільшення обсягу інформації про історію та архітектуру середньовічного храму святого Петра у Перемишлі, а також наявність аналогів планувальної структури церкви, зокрема і у межах так званої галицької архітектурної школи, досі не було висунуто аргументів щодо вирішення його деталей та конструкцій і можливого зовнішнього вигляду. Хоча наявна кількість матеріалів не дає змоги говорити про декоративні елементи чи особливості художнього оформлення споруди, все ж, здається, що їх достатньо для того, щоб вести мову про найбільш ймовірний варіант архітектурного вирішення на основі відомостей про товщину і матеріал фундаменту, конфігурацію плану та інших деталей, знайдених у процесі археологічних розкопок.

Аналіз джерел та публікацій

У контексті заявленої теми можна виділити два види джерел. Один з них пов’язаний із історичними згадками про храм святого Петра та різними працями, які намагаються їх аналізувати. До таких джерел належать, зокрема, згадка про зайняття храму римо-католицьким єпископом Еріхом Вінзенном, що припало на період угорського панування у Галичині (Pawłowski, 1869), перетворення його на кафедральний для новостворюваної латинської єпархії (Łękański, 1906), пожежа у храмі 1406 року (Orłowicz, 1917, ст.71), згадки в лавній книзі (Księga Ławnicza) тощо. Можна згадати також окремі згадки споруди в авторів ранньомодерної доби (Dobrianskyi, 1893).

Другий пов’язаний із археологічними дослідженнями, які проводили на місці розташування храму. Це передовсім роботи А. Жакі 1958 року (Żaki, 1958), А. Куниша 1981 року (Kunysz, 1981) та А. Коперського 2017 року (Koperski, 2017), а також стаття автора 2021 року, яка стосується інтерпретації хронології, характеристик, виявлених під час розкопок деталей, а також припущень про час та обставини зникнення ранньої будівлі (Frankiv, 2021).

Мета статті

На підставі матеріалів археологічних досліджень 2015–2017 років, та порівняльного аналізу окреслити ймовірний архітектурний вигляд давньоруської церкви св. Петра у Перемишлі.

Виклад основного матеріалу

Оскільки стратифікація та матеріальний аналіз археологічних розкопів 2015–2017 років вже був проведений у наведених вище працях, в межах цієї статті увага буде сконцентрована лише на тих елементах, які мають безпосереднє відношення до спроби відтворення можливого вигляду первинної споруди храму св. Петра періоду Рюриковичів. Ними є два фрагменти фундаменту на піщано-вапняному розчині, які позначають перетин “грецького хреста”, у формі якого був розпланований храм. Про це, зокрема, недвозначно свідчить прямокутний злам північного фрагменту, який позначає місце переходу нави у трансепт. Така структура плану свідчить про досить значні розміри будівлі, планувальні розміри якої приблизно відповідали плану ще одного храму у вигляді “грецького хреста”, який пов’язують із княжими часами – церквою Миколая у Львові (Frankiv, 2021).

Наступним важливим елементом до проблематики можливого вигляду ранньої будівлі церкви св. Петра є характер закладення фундаменту. Оскільки деякі фрагменти фундаменту були виявлені в

ході більш ранніх досліджень, вже А. Жакі та А. Куниш висловлювали думку про те, що споруда була мурованою (Żaki, 1958; Kunysz, 1981). Розкопки 2015–2017 років показали, що фундаменти, з одного боку, закладались під муровані стіни, але з іншого – мали досить малу товщину, що не характерно для галицького будівництва того часу, за єдиним відомим винятком, а саме –квадрифолію “Полігон” (Диба, 2005). Крім церкви Миколая, яка могла виникнути щонайраніше у XIII столітті, в рамках галицької архітектури княжої доби до типу сакральної будівлі на основі “грецького хреста” також належить споруда, атрибутована як церква св. Івана в урочищі Царинка у Галичі. Відтак всі характеристики церкви св. Петра у Перемишлі мають свою паралелі у тогочасному церковному будівництві Прикарпаття.

З огляду на сказане, можна виділити такі загальні передумови для відтворення зовнішнього вигляду споруди: а) відносна тотожність планувальної структури з церквою св. Миколая у Львові; б) товщина фундаменту подібна до квадрифорію “Полігон” у Галичі; в) існування традиції планувальних структур на основі “грецького хреста” у місцевій дерев’яній архітектурі, першою відомою з яких є храм св. Івана в урочищі Царинка в Галичі.

На підставі цих передумов зовнішній вигляд церкви св. Петра у Перемишлі доби Рюриковичів, можна реконструювати таким чином. Матеріалом для будівництва мурованих частин був тесаний камінь, використання якого було відмінною рисою галицької архітектурної школи. Варто також зазначити, що така техніка мурування вперше була використана саме у Перемишлі, під час спорудження собору Різдва Івана Хрестителя правнуком Ярослава Мудрого князем Володарем Ростиславовичем приблизно у період 1119–1124 років (Joannis Dlugossii, 1969), а кар’єр для добування каменю для будівництва був на околиці міста, у селі Кругель.

Водночас вузька товщина фундаментів може свідчити про те, що споруда була мурованою лише частково. Верхні рівні, починаючи із склепінь і закінчуючи традиційним для східно-християнських храмів куполом, в такому випадку, виконувались із дерева. Прикладом може бути реконструкція втраченого “Полігону” у Галичі, яка була виконана на кафедрі архітектури та реставрації НУЛП. Крім того, дерев’яні завершення церков на основі “грецького хреста” поширені у традиційній народній архітектурі Галичини, зразком чого можуть слугувати храми Гуцульщини (Різдва Богородиці у Ворохті, Івана Милостивого у Яремче тощо).

Запропонований варіант відтворення зовнішнього вигляду давньоруської церкви св. Петра у Перемишлі (рис. 1–4) передбачає муровану частину з відносно незначною кількістю віконних прорізів, які розміщені у бічних стінах трансептів (які, можливо, використовувались також і як місця поховань) та центральній апсиді (рис. 2). На західному фасаді над входом, ймовірно, існував різьблений кам’яний барельєф, переказ про який фігурує у деяких історичних документах (Orłowicz, 1917, с. 40). Хоча певний час атрибутований із цим храмом барельєф із Старого Міста був згодом визнаний зразком пізнішого народного мистецтва, він принаймні свідчить про те, що в пам’яті про церкву св. Петра вона постає як така, що мала кам’яні архітектонічні частини. Реконструкція верхньої половини будівлі виглядає значно простішою з огляду на великий масив матеріалів з аналогічних за структурою об’єктів, багато з яких збережено і дають інформацію про особливості конструктивних і оздоблювальних прийомів. Гонтове покриття на вертикальних стінах сприяє збереженості несучих конструкцій, заміна яких у сакральній будівлі не бажана з огляду на традицію релігійних розписів, що покривали переважну частину внутрішнього простору.

Декоративна програма храму залишається невідомою як в частині кам’яної нижньої половини, так і дерев’яної верхньої, тому запропонована реконструкція має відносно лаконічний та монументальний характер. Під час розкопок 2015–2017 років було знайдено рештки підлоги “руського” храму

із полив'яних плиток, які знаходились під цегляним мощенням пізнішого римо-католицького костелу. Це свідчить про те, що оздоблення ранньої споруди відбувалось в рамках традиційної для Галицького князівства матеріальної культури і може бути приблизно реконструйовано на основі інших об'єктів цієї доби.

Рис. 1. Північний фасад

Рис. 2. Східний фасад

Рис. 3. Західний фасад

Рис. 4. Південний фасад

Перспективним напрямком подальших пошуків варіантів реконструкції зовнішнього вигляду храму св. Петра у Перемишлі доби Рюриковичів є інтерпретація можливостей кам'яної стіни, яка несе відносно легке навантаження від дерев'яного завершення. Хоча у цій пропозиції мурована частина має лаконічне вирішення, відсутність необхідності забезпечувати високу несучу здатність, ймовірно, надавало здатності для влаштування більшої кількості вікон та пов'язаних із ними елементів оздоблення.

Висновки

1. На підставі матеріалів археологічних досліджень 2015–2017 років та порівняльного аналізу споріднених зразків сакрального будівництва доби Рюриковичів у Галичині і традиційної регіональної архітектури було окреслено варіант зовнішнього вигляду давньоруської церкви св. Петра у Перемишлі, яка існувала приблизно у період XII–поч. XV століття. На підставі відносно вузького фундаменту було зведено аналогію із квадрифолієм “Полігон” у Галичі, архітектура якого найімовірніше реконструюється як поєднання мурованих стін із дерев'яним

завершенням. Додано графічно-візуальні види всіх фасадів споруди з мотивацією вирішення тих чи інших частин.

2. Окреслено перспективні напрямки для подальших спроб реконструювати зовнішній вигляд давньоруської церкви св. Петра у Перемишлі, які пов'язані з: а) можливостями кам'яної стіни, яка несе лише легке дерев'яного завершення і дозволяє влаштувати більшу кількість вікон; б) наявністю кількох елементів традиційного для галицької архітектури того часу оздоблення, що дає можливість реконструювати її декоративну програму за більш відомими аналогами.

Бібліографія

Диба Ю. (2005). Українські храми-ротонди X – першої половини XIV століть. Львів: *Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”*, С. 12

Добрянский, А. (1893). История епископовъ трехъ соединенныхъ епархій, перемыльской, самборской и саночкой отъ найдавнішихъ временъ до 1794 г., Львов: *накладом д-ра Івана Добрянського.*, С. 13.

Frankiv R. (2021). Chronology and architecture of St. Peter's church in Przemyśl from the Old Rus era to the XVII century. *Architectural Studies*, 7(2), p. 148-153. <https://doi.org/10.23939/as2021.02.148>

Joannis Dlugossii (1969). *Annalesseu Cronicaeincliti regni Poloniae. Varsaviae*, t. 2: Libb. III–IV. p. 370.

Koperski, A. (2017). *Prace archeologiczne przy kościele św. Piotra w Przemyślu. Nasz Przemyśl*, listopad.

Księga Ławnicza (1402–1445), wyd. J. Smółka, Z. Tyminska, Przemyśl, S. 106

Kunysz A. (1981). *Przemyśl w Pradziejach i wczesnym średniowieczu*, Rzeszow: RSW “Prasa- Książka-Ruch” Krajowa Agencja Wydawnicza., S.129

Łękowski T. (1906). *Katedra przemyskawraz z kościołem filialnym Najświętszego Serca Pana Jezusa*, Przemyśl: dr. Jana Lazora., S. 13–14

Orłowicz, M. (1917). *Illustrierter Führerdurch Przemyśl und Umgebung*, Lemberg: *Verlagdes Verbandesder Polnischen Vereinein Przemyśl*.

Pawłowski F. (1869). *Premislia sacra, sive Series et gesta episcoporum r. I. Premisliensium*, Cracoviae: Vlad. Jaworski., P. 62

Żaki A. (1958). *Topografia wczesnosredniowiecznego Przemyśla. AACR. I;S. 84*

References

Dyba, Yu. (2005). *Ukrainski khramy-rotundy X – pershoi polovyny XIV stolit`*. Lviv: *Vydavnytstvo Natsionalnoho univertsytetu “Lvivska politekhnika”*, S.12

Dobrianskyi A. (1893). *Istoria epyskopov trekh soedynennykh heparkhyi, peremyshlskoi, samborskoï i sanotskoï, ot naydavnishykh vremen do 1794 hoda*, Lvov: *nakladom d-ra Ivana Dobrianskoho.*, P.13

Frankiv R. (2021). Chronology and architecture of St. Peter's church in Przemyśl from the Old Rus era to the XVII century. *Architectural Studies*, 7(2), p. 148-153. <https://doi.org/10.23939/as2021.02.148>

Joannis Dlugossii. (1969). *Annalesseu Cronicaeincliti regni Poloniae. Varsaviae*, t. 2: Libb. III–IV, p. 370.

Koperski, A. (2017). *Prace archeologiczne przy kościele św. Piotra w Przemyślu. Nasz Przemyśl*, listopad.

Księga Ławnicza (1402–1445), wyd. J. Smółka, Z. Tyminska, Przemyśl, S. 106

Kunysz A. (1981) *Przemyśl w Pradziejach i wczesnym średniowieczu*, Rzeszow: RSW “Prasa- Książka-Ruch” Krajowa Agencja Wydawnicza., S.129

Łękowski T. (1906). *Katedra przemyskawraz z kościołem filialnym Najświętszego Serca Pana Jezusa*, Przemyśl: dr. Jana Lazora., S. 13–14

Orłowicz, M. (1917) *Illustrierter Führerdurch Przemyśl und Umgebung*, Lemberg: *Verlagdes Verbandesder Polnischen Vereinein Przemyśl*.

Pawłowski F. (1869). *Premislia sacra, sive Series et gesta episcoporum r. I. Premisliensium*, Cracoviae: Vlad. Jaworski., P. 62

Żaki A. (1958). *Topografia wczesnosredniowiecznego Przemyśla. AACR. I. S. 84*

Roman Frankiv*PhD, Associate Professor of Design and Fundamentals Department**Lviv Politechnic National University, Lviv*

e-mail: roman.b.frankiv@lpnu.ua

orcid:0000-0003-1100-0930

**PROBABLE LOOK OF THE ANCIENT RUS' TEMPLE OF ST. PETER IN PEREMYSHL
ON THE BASIS OF 2015–2017 MATERIALS ARCHAEOLOGICAL RESEARCH DATA**

© Frankiv R., 2023

Based on archaeological research conducted between 2015 and 2017, along with a comparative analysis of related examples of sacred structures from the Rurik period in Halicia and the local traditional architecture, a hypothesis has been formulated regarding the possible design of the ancient Rus' church of St. Peter in Peremyshl (Przemyśl), which is believed to have existed from the 12th to the early 15th century. Drawing on the presence of a relatively narrow foundation, a parallel was drawn to the quadrifolium "Polygon" in Halych, which is likely to have featured a combination of brick walls and wooden upper part in its architecture.

The suggested reconstruction of the ancient Rus' church of St. Peter in Peremyshl (Przemyśl) envisions a stone masonry segment with a limited number of window openings situated in the transept's side walls and the central apse. A carved stone bas-relief was probably located above the entrance on the western facade, with historical accounts supporting this notion. Although the bas-relief once attributed to this church within the Old City was later identified as a product of subsequent folk art, it does provide evidence that the memory of the St. Peter church persists with stone architectural elements. The restoration of the upper portion of the structure appears relatively straightforward due to the availability of a vast array of materials from similar structures. Many of these materials have been preserved and offer insights into construction methods and finishing techniques. The use of shingle covering on vertical walls helps maintain load-bearing components, which are best not replaced in the sacred building due to the tradition of religious paintings that adorned much of the interior space.

Key words: archeology, Przemyśl, church, ancient Rus' architecture, reconstitution.